

Bartók zalai népdalgyűjtése

2011-ben volt Bartók Béla születésének 130. évfordulója. A világszerte ismert zeneszerző és népdalgyűjtő figyelmét nem kerülte el térségünk sem. Kevesen tudják, tartják számon, hogy 1906-7-ben a Balaton környékén és Zalában járt gyűjtőúton és a kutatások szerint 370 dallamot jegyzett fel. Vessünk pillantást a folklorista Bartók népzene kutatásának korai szakaszára és a régi zalai népdalgyűjtésre.

Hogyan került a népzene közelébe a fiatal szerző, aki ekkor 25 éves volt?

Bartók tanulóévei alatt még a legmagasabb szintű zenetanítás sem foglalkozott a magyar népzenevel. A Zeneakadémián a zeneszerzést akkor Koessler János tanította, aki egyedül a német romantikát tartotta követendőnek, a magyar zenét csak valamiféle dísznek tudta elképzelni a zeneművekben. Véleménye szerint, ahogy nem lehet flitterből ruhát varrni, úgy magyar elemekből sem lehet a művet felépíteni. Jegyezzük meg: Koessler Jánosnál a budapesti Zeneakadémián még a tanítás nyelve is német volt. Bartók tanulmányai folyamán erős vonzalmat érzett Richard Strauss zenéje iránt. Ez a kötődés hamarosan Wagner munkásságára is kiterjedt. Aztán figyelme Liszt felé irányult, akiben már nemcsak egy stílus betetőzőjét, hanem a magyar szerzőt is látta. Nagy vonzalmat tanúsított munkássága iránt, Liszt húsz magyar rapszódiaja után Bartók első rapszódiaját méltatói huszonegyedik rapszódiajának nevezték.

1903-ban, tanulmányainak befejezésekor, az ifjú művészre nagy hatással volt kora magyarságának függetlenségi láza. Kodály így emlékezett vissza erre az időre: „Bartók is a teljes magyarságot akarta a nyelvtől a ruháig. Évekig az akkoriban felkapott magyaros ruhában járt, azt viselte a hangversenydobogón is.”¹

Levelei is tanúsítják politikai érdeklődését: „A mostani állapotok veszedelmesen hasonlítanak a 48 előttiékhöz. A magyarok felébredtek hosszú zsibbadtságukból, követelik jogukat.”² Elkötelezett magyarságát olvashatjuk az alábbi sorokból: „Isten áldd meg a magyart! és mentsd meg a Habsburg-családtól” – írta édesanyjának, majd így folytatta: „Magyar király csak magyar ember lehet!”³ Mosolyra fakasztó a levél másik részlete, melyben arról szólt, hogy Elza húga nevét is magyarosítaná: „Azt indítványozom, hogy húgomat ezentúl Böskének nevezzük.”⁴ Természetes, hogy a kezdő évek egy másik – az említett rapszodiát egy évvel megelőző – zenekari műve a Kossuth-szimfónia címet kapta.

Szerzőnk eljutott a magyar tartalomhoz, hamarosan szükségesnek látta, hogy a mű hangvétele is minél magyarabb legyen. Ehhez találta meg a magyar népdalt: „Most új tervem van: a magyar népdalok legszebbjeit összegyűjteni, s a lehető legjobb zongorakísérettel mintegy a műdal nívójára emelni. Ez arra volna jó, hogy a külföld ilyen gyűjteményből megismerhesse a magyar népzeneét.”⁵

Útját Kodály egyengette: „Nagy szerencsémre, Kodály Zoltánban kiváló muzsikussal találtam, aki éleslátásával és ítélőerejével a zene minden ágában nem egy megbecsülhetetlen intéssel és tanáccsal segített”.⁶

Kodály egy évvel volt fiatalabb. Számára már a gyermekkorban meghatározó élményt jelentett a népdal. Bartók felfigyelt az első Kodály-publikációkra: „1905-ben az Etnographiában megjelent első gyűjtésem, majd 1906-ban megjelent dolgozatomat (A magyar népdal strófa-szerkezete)⁷ nagy figyelemmel tanulmányozta, behatóan kérdezősködött a gyűjtés módjáról, a néppel való érintkezésről. Megismerkedett a

¹ Kodály Zoltán: A folklorista Bartók In: Kodály Zoltán: Visszatekintés. Zeneműkiadó Vállalat, Bp., 1974. 451. o.

² Levél töredék 1903. június 3-12. körül.

³ Édesanyjának, 1903. június 12.

⁴ Uo.

⁵ Húgának, 1904. december 26.

⁶ Ujfalussy József: Bartók. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. 94. o.

⁷ Kodály doktori disszertációjának címe

fonográfjal.”⁸ A két fiatal a zeneakadémiai tanulmányok alatt alig ismerte egymást. Bartók az említettek alapján kezdett érdeklődni kollégája munkássága iránt, és lettek mindhalálig nagyon jó barátok.

Közelebbi ismeretségük kialakulása után együtt láttak a népdalkutatáshoz. Bartók először 1904-ben Maros-Torda megyében, Kibéden jegyzett fel néhány dalt. Az igazi munkát 1905-ben Békés megyében kezdte el. Ez az év a tapasztalatok szerzésére irányult. Édesanyjához írt levelében a kezdet nehézségeiről számolt be, de az út végül jól sikerült: „Összvesen feljegyeztem arrafelé 83 dalt, és 47 felvételt készítettem”.⁹ Érdeemes pillantást vetnünk szerzőnk 1906. évi sokrétű tevékenységére. Március-április folyamán Spanyolországban és Portugáliában hangversenyzett, ahonnan Észak-Afrika, Franciaország és Olaszország érintésével tért haza. Zeneegyesület alakítása foglalkoztatta, melyet Pest után vidéken is terjeszteni akart. Az Egyesülettől a magyar zenekultúra felvirágoztatását várta. Széleskörű levelezést folytatott az ügy kivitelezéséért. E tevékenységek mellett kereste fel Magyarország több helységét, mintha mintavételi szándékkal meríteni kívánt volna az ország különböző területeinek népdalkincséből.

Tekintsük át az 1906-os kutatás főbb helyszíneit megyénként.

Békés megyében, az egy évvel korábbi útjának helyszínén újabb szép anyagot talált. Vésztő, Doboz, Gyula helységeken gyűjtött dalok – *Jaj de szépen esik az eső, Tiszán innen, Dunán túl, Szegény vagyok, szegénynek születtem, Ha bemegyek... a dobozi csárdába, Sej, felszállott a kakas a meggyfára* és mások – ma már közismertnek számítanak. Csanád megyében, Apátfalván bukkant *A rátóti legények* és a *Kiöntött a Tisza a partjára* kezdetű dalokra. A Csongrád megyei Horgoson a *Kedves édesanyám... mért szültél a világra* mellett még negyven dal került füzetébe, és több – akárcsak az előző helységeben is – fonográfhengerre.

Hajdú megyében ugyancsak figyelmet érdemlő dalokra lelt. Hajdúsámsonban közel hatvan dalt tartott lejegyzésre érdemesnek, olyanokat, mint a *Szépen szól a kis pacsirta, Debreceni nagy kaszárnya* és mások. Pest megyében kedvelt forráshelye lett Tura, ahol többször is járt, s összesen több mint másfélszáz dallal gazdagította ez a község gyűjteményét, köztük a *Kecskemét is kiállítja, Ez a kislány gyöngyöt fűz, Nincs szebb lány a magyar lánynál* kezdetű dalokkal.

Ami a dunántúli munkát illeti: Fejér megyében – az akkori írás szerint – Baracs és Dunapentele községekbe látogatott el. Előbbi helyen a közismert *Béreslegény, jól megrakd a szekeret*, utóbbiban a Fehér László-ballada egyik változatát találta meg.

A Dunántúl nyugati megyéibe is ellátogatott. Mikosszéplakon, Vas megyében a *Zúg az erdő, zúg a mező, Letörött a pécsi torony gombja* kezdetű dalokkal találkozott. Zala megyében Bazsiban¹⁰ keltette fel figyelmét a *Jaj de széles, jaj de hosszú az az út*. Keszthelyen 41 dalt jegyzett fel. Közülük néhányat A magyar népdal¹¹ című alapvető munkájának példatárában, Vargyas Lajos pedig Kodály: A magyar népzene¹² című szintén alapvető könyvéhez készített példatárában az alábbiakat tette közzé. Tekintsük át táblázatszerűen a Zala-ban gyűjtött dalait, az első közlési helyek bemutatásával:

A dal száma Bartók példatárban	A dal kezdősora	A gyűjtés helye	A dal száma Vargyas példatárban
104.	Jaj de széles, jaj de hosszú az az út	Bazsi	
120.	Csillagok, csillagok szépen ragyogjatok	Keszthely	409.
121.	Ennek a kislánynak rövid a szoknyája	Keszthely	

⁸ Id. az 1. sz. jegyzetét.

⁹ Édesanyjának, 1906. július 15.

¹⁰ Akkor Zala megyéhez tartozó község volt

¹¹ Bartók Béla: A magyar népdal. Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 1924.

¹² Kodály Zoltán: A magyar népzene 1937. Vargyas Lajos példatárával Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1960.

137.	Erdő, erdő, kerek erdő, jaj, de messzire	Keszthely	448.
315.	A katona a menyecskét	Keszthely	216.

Hogy a nyugati megyékben kevesebb helységet keresett fel, annak oka lehet, hogy Vikár Béla (ld. alább) e területen több dalt gyűjtött, melyek jó betekintést nyújthattak az itteni népzenebe. Bartók ismerte ezt a gyűjtést. Somogyról is ezt mondhatjuk, de jegyezzük meg, hogy szerzőnk Balatonberényben járt, ott találta az *Elhervadt cédrusfa* kezdetű dalt.

Tolnában lelt nagyon kedves forráshelyre, Felsőiregen (vagy ahogy a község nevét egyik-másik dal megőrizte: Ürögön). *Az ürögi sűrű erdő alatt, Tiszán innen, Dunán túl, Erdők, völgyek, szűk ligetek* és sok más, ma már közkedveltnak nevezhető dal származik ebből a községből. Felsőiregen későbbi gyűjtésével együtt összesen 307 népdalt jegyzett le.

1907-ben újra járt Tolna, Pest és Szolnok megyékben, de Csíkban talált igen jelentős anyagot.

A következő években mindig felkeresett magyar területeket is, de figyelmét a szomszéd népek (szlovákok, ruténok, románok, szerb-horvátok) zenéje keltette fel. Gyűjtőszervezője egyre távolibb területekre vitte. Ennek okáról így írt: „Kodály szinte kizárólagosan a magyar paraszzenét tanulmányozta és használta fel forrásként, én viszont kiterjesztettem érdeklődésemet és szeretetemet a szomszédos kelet-európai népek zenei folklórára, sőt még az arab és török területekre is elkalandoztam kutatómunkám során. Műveimben a legkülönbözőbb eredetű nyomok tűnnek fel – remélem –, egységbe forrasztottan.”¹³

A Dunántúl nyugati részébe sajnos már nem tért vissza. Ezt a tényt a néphagyomány másként tudja. A XIX. század végén, a XX. század elején Vikár Béla, a Nemzeti Múzeum igazgatója fonográffal járta ezt a vidéket, sok népzenei felvételt készítve. Gyűjteményét Bartók és Kodály is igen nagyra értékelte, az említett könyvekben több dalt kiadtak az ő anyagából is. Ami zalai munkásságát illeti: járt Szentgyörgyvölgyön (Tóth Imre dalközlőre hivatkozik), Resznekén (itt Németh Károlynétól gyűjtött), Zalaszombatfán (Simon Zsófi volt az egyik adatközlője). Vikár Béla is fonográffal végezte kutatómunkáját, s talán a Béla név is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a környék emberei Bartókra emlékeznek, mint a dalok gyűjtőjére.

Egy ma már mulatságosnak tűnő történetet is ismernek az itteni emberek: amikor a fonográfról visszahallgatták énekelsüket, úgy vélte a hallgatóság, hogy a gép éneke az ördög műve. Nehéz volt a kutatót is (tehát Vikár Bélát és nem Bartókot) és a fonográfot is megmenteni az emberek haragjától.

Hasonló tévhit Surdon is él. Ott Seemayer Vilmos gyűjtött, szintén fonográffal, neki énekelte a Leszállott a páva kezdetű, ma már közismert dalt Varga Pál. A surdi emberek is Bartókhoz kapcsolták ezt az eseményt¹⁴. A dalt Bartók is és Kodály is lejegyezte, de nem a helyszínen, hanem arról a felvételtől, amit Surdon Seemayer Vilmos készített. Az viszont már valóság, hogy Varga Pált kérték, utazzon fel Pestre, s a Pátia hanglemezsorozaton szereplő felvétel már erről az utóbbi hangrögzítésről készült.

Surd községgel kapcsolatban még egy tévedésről szóljunk: A népdalkiadványok „Somogy vármegye” községeként említik. Ez abból adódhat, hogy Surd bár Zalában, de a két megye határán van. A Somogyban munkálkodó folklorista nem tulajdoníthatott jelentőséget annak, hogy zalai községbe tért át.

A zalai népdalkutatók nagyjai közt szóljunk Ádám Jenőről is, aki Keszthelytől északra végezte kutatómunkáját. Felső-Zsiden (ma Várköly) jegyezte fel az *Én ültettem a cédrusfát* kezdetű népdalt, Hegyi Péternétől, mely legkedveltebb dalai közé tartozhatott, ugyanis amellet, hogy a dalt férfi- és vegyeskarra egyaránt feldolgozta, maga tervezte síremlékére is ennek kezdősorát vésette. A feldolgozás először pályázatra készült, „Cédrusfa” jellegével, Balaton-Somogyi dalok címmel. Szerzőnk dalcsohorszerűen kapcsolt össze három dalt (1. *Én ültettem a cédrusfát*, 2. *Egyet-kettőt füttyentett a masina*, 3. *Jaj, de sok hal terem az nagy Balatonba*). A későbbiek folyamán csak az 1. és 3. dalt tartotta meg, *Somogyi nóták* címmel.

Ha már a XX. század elejének zenei folklórájáról van szó, meg kell említenünk Gönczi Ferenc nevét is.

¹³ Bartók Béla: Magyar zene (1944.), In: Bartók Béla írásai I. közt. Tallián Tibor (Budapest, 1989.), 186–187.

¹⁴ Pl.: Egy népdal nyomában – Surdról szállott fel a páva. Zalai Hírlap 1976. július 13.

Ő Göcsej és Hetés mellett a Drávaközben és Somogy megyében is jelentős kutatást végzett. Folklorista munkájának jelentős része a gyermekdalok gyűjtése. Ezeket szöveggel, dallammal és a játékok leírásával adta közre. Néhány dalt ebből az anyagból a Magyar Népzene Tára I. kötete is közölt. Kár, hogy a népdaloknak – csekély kivétellel – csak a szövegét írta le.

A század második felében a területen nagyon jelentős gyűjtőmunkát végzett Horváth Károly, Pungor Antal, Vajda József, Vannay János és több zalai pedagógus, de ez a munka már a népzene gyűjtésnek egy új korszaka.

Fonott hajú lányok (koreografus: Darabos Eszter - Zalai táncgyűttes)

